

ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ, СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ ТА ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА

УДК 316.642.3 : 316.65

DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol24-Year2021->

Дроздов Олександр Юрійович

доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М.А.Скока, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені

Т.Г.Шевченка,

м. Чернігів, Україна

ORCID ID: 0000-0002-6682-9108

dalmar@ukr.net

ПРОСТОРОВІ ВИМІРИ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ПРО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім рівнем вивчення буденних соціальних уявлень про благополуччя мешканців різних («своїх» та «чужих») територій, зокрема психологічних чинників цих уявлень.

Мета статті полягає у висвітленні результатів емпіричного вивчення соціальних уявлень вітчизняних студентів про благополуччя мешканців різних країн і регіонів та зв'язку цих уявлень з соціально-культурними (територіальними) й особистісними (рівні суб'єктивного благополуччя та патріотизму) чинниками.

Метод і методологія. Шляхом онлайн-опитування було досліджено 259 студентів з усіх основних регіонів України («Північ», «Центр», «Захід», «Південь» та «Схід»). Середній вік опитаних складав 19 років. Досліджуваним пропонувалося 3 методики: 1) суб'єктивне шкалювання рівня благополуччя більшості громадян ряду країн та регіонів, а також місця власного проживання/навчання; 2) шкала суб'єктивного благополуччя Е. Діннера (SWLS); 3) шкала «патріотизму» опитувальника «Громадянська ідентичність» І. Петровської.

Основні результати. У буденній свідомості сучасної молоді має місце ідеалізація країн ЄС та США з одного боку (прояв топофільї) та негативний «ефект ореолу» стосовно тимчасово окупованих територій Донбасу та Криму з іншого (топофобія). Оцінка благополуччя мешканців власного населеного пункту є трохи вищою, ніж співгромадян в Україні загалом. Соціальні уявлення вітчизняних студентів про благополуччя мешканців різних країн та регіонів

являють собою ціннісно-когнітивні утворення, зміст яких зумовлений комплексом соціальних і особистісних чинників. Ними є: загальнодержавний та регіональний соціально-політичний дискурс, соціокультурні стереотипи, особистий досвід, рівень суб'єктивного благополуччя індивіда, а також рівень патріотизму.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у вивченні соціальних уявлень про благополуччя серед інших соціодемографічних груп, а також зв'язку змісту цих уявлень із «політизованими» соціально-політичними характеристиками особистості (колективний нарцисизм, орієнтація на соціальне домінування тощо).

Ключові слова: соціальні уявлення; благополуччя мешканців; молодь; країни; регіони.

UDC 316.642.3 : 316.65

Oleksandr Drozdov,

PhD in Psychology, Associate Professor, Head of the M.Skok's Department for General, Age and Social Psychology, Taras Shevchenko's National University "Chernihiv Collegium",

Chernihiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-6682-9108

dalmar@ukr.net

SPATIAL DIMENSIONS OF UKRAINIAN YOUTH'S SOCIAL PERCEPTIONS ABOUT WELLBEING

The relevance of this research is due to the insufficient study of everyday social perceptions of well-being for residents coming from different ("home" and "foreign") territories, in particular, psychological factors of these perceptions.

The aim of the article is to highlight the results of empirical study of domestic students' social perceptions of well-being for residents from different countries and regions and the connection of these perceptions with social, cultural (territorial) and personal (levels of subjective well-being and patriotism) factors.

Method and methodology. 259 students from all major regions of Ukraine ("North", "Centre", "West", "South", and "East") were surveyed through an online questionnaire. The respondents were aged in average 19 years old and they were offered three techniques: 1) subjective scale of well-being of the majority of citizens from a number of countries and regions, as well as the place of their own residence/study; 2) E. Dinner's scale of subjective well-being (SWLS); 3) "patriotism" scale of I. Petrovska's "Civic Identity" questionnaire.

Main results. The everyday consciousness of modern youth reflects the idealization of the EU countries and the United States on the one hand (manifestation of topophilia) and a negative halo effect regarding the temporarily occupied territories

of Donbas and Crimea on the other hand (topophobia). The assessment of the residents' well-being within own location is slightly higher than that of their fellow citizens in Ukraine as a whole. Social perceptions of domestic students about the well-being of residents from different countries and regions are actually value-cognitive formations, and their content is associated with a set of social and personal factors. These are the national and regional socio-political discourse, socio-cultural stereotypes, personal experience, and the level of subjective well-being of an individual, as well the patriotism level.

Prospects for further research are lying in the study of social perceptions of well-being among other sociodemographic groups, as well as the connection of the content of these perceptions with "politicized" socio-political characteristics of personality (collective narcissism, orientation on social domination, etc.).

Key words: social perceptions; well-being of residents; youth; countries; regions.

Постановка проблеми. Уявлення про благополуччя є невід'ємною складовою масової свідомості та картини світу особистості. Ще у давніх міфах та легендах, а пізніше майже в усіх політичних ідеологіях, прямо чи побічно містилася інформація про місця (простори), де людям «є добре», комфортно, безпечно (і, відповідно, навпаки). Це могли бути: зникла Атлантида, золоте Ельдорадо, власна країна («У гостях добре, а вдома – краще») або зарубіжжя («розвинений / цивілізований Захід») тощо. Навіть у сучасну епоху раціоналізму суспільний інтерес викликають різноманітні міжнародні рейтинги, побудовані на індексах щастя, благополуччя та якості життя (*Happy Planet Index, Quality of Life Index* тощо). Натомість, майже всі такі рейтинги складаються фаховими економістами, соціологами та журналістами, а тому є формою «експертного знання». А ось власне буденні (масові) уявлення та стереотипи про благополуччя є об'єктом малочисельних соціологічних та соціально-психологічних досліджень. У той же час вивчення таких уявлень може мати як фундаментальну цінність (адже це дозволяє глибше зрозуміти механізми функціонування масової свідомості, її ціннісний рівень), так і прикладну (наприклад, знання їх допомагає зрозуміти і, навіть, прогнозувати міграційну поведінку).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз зарубіжних і вітчизняних наукових джерел засвідчує, що власне суб'єктивні уявлення про благополуччя (щастя, якість життя) мешканців конкретних країн та регіонів доволі нечасто привертала увагу дослідників (які робили акцент саме на спробах «об'єктивних» вимірювань цих параметрів серед мешканців різних країн). Суб'єктивні думки й оцінки благополуччя співгромадян та іноземців, як правило, ставали «продуктом» досліджень більш широкого плану, наприклад, щодо образів (стереотипів) власної та інших країн (Петренко, 2018), привабливості тих чи інших територій для проживання тощо (Підгрушній, 2015). Так, у контексті вивчення нами феномена масової геополітичної

свідомості було виявлено, що рівень політико-економічної розвиненості та благополуччя є найзначущим критерієм категоризації геополітичних акторів і одним із базових конструктів буденних геополітичних ментальних карт мешканців України. Крім того, ми виявили тенденцію до ідеалізації ряду країн світу (у першу чергу західних) з точки зору їхнього благополуччя (Дроздов, 2016).

Цікавими у цьому контексті також можуть бути результати опитування, проведеного 2016 року міжнародною дослідницькою компанією IPSOS, де вивчалися відмінності між соціальними уявленнями населення про різні соціально-політичні й соціально-економічні проблеми та реальним станом цих проблем (*Ipsos 2016 Perils of Perception*) (Ipsos, 2016). Зокрема, респонденти з 40 різних країн світу (що представляли Європу, Азію, Північну та Південну Америку, Австралію) демонстрували тенденцію до зменшення кількості щасливих людей в їхніх державах, ніж реально показували дані відповідних опитувань. Зокрема, найбільший розрив (у 61-66%) демонстрували опитані з азійських регіонів – Південної Кореї (де уявлялося 24% «щасливих» корейців, хоча опитування показувало 90%) та китайського Гонконгу (28% проти 89%). Також доволі суттєво применшували кількість «щасливчиків» у своїх країнах опитані з Малайзії (44% проти 96%), Бразилії (40% проти 92%), Мексики (43% проти 94%), Польщі (42% проти 93%), Угорщини (22% проти 69%), Сінгапуру (47% проти 93%), Швеції (49% проти 95%), Іспанії та Аргентини (41% проти 86%), Великої Британії (47% проти 92%). Найменшу схильність до применшування кількості щасливих співгромадян демонстрували у Канаді (60% «уявних» проти 87% «фактичних»), Нідерландах (57% проти 84%) та Норвегії (60% проти 88%). Україна, на жаль, у цьому дослідженні не була представлена, а ось у Росії цей розрив сягав 32% (41% проти 73%). У середньому (по всіх країнах) опитані уявляли наявність 44% щасливих співгромадян, тоді як дані опитувань на цю тему показували вдвічі більший результат – 86%. Ці результати яскраво ілюструють викривленість, стереотипизованість, міфологічність багатьох соціальних уявлень людей (навіть стосовно своєї власної країни), а також вплив соціокультурних чинників на такі викривлення.

Враховуючи низький рівень вивчення цієї проблеми у вітчизняній науці, ми організували та реалізували відповідне емпіричне дослідження. При цьому акцент ми вирішили зробити саме на молоді, адже уявлення, стереотипи та мрії цієї соціодемографічної групи будуть багато в чому визначати майбутній розвиток нашої країни.

Мета статті – вивчення соціальних уявлень вітчизняних студентів про благополуччя мешканців різних країн та регіонів і зв'язку цих уявлень із соціально-культурними (територіальними) та особистісними (рівні суб'єктивного благополуччя та патріотизму) чинниками. Вибір двох останніх чинників обумовлювався наступними припущеннями: 1) патріотизм теоретично має бути пов'язаний з уявленнями про власну країну та її регіони; 2) може бути

своєрідна проекція оцінки власного благополуччя на навколишній світ або навпаки (при низькому його рівні можуть мати місце критичні оцінки «свого» світу та ідеалізовані оцінки «іншого»).

Виклад основного матеріалу дослідження. Наше емпіричне дослідження було проведене у вересні 2021 року за допомогою методу онлайн-опитування (Google Forms). Усього в дослідженні взяли участь 259 студентів, які представляли основні регіони України, зокрема: «Північ» (Чернігівська та Сумська області, n=54), «Центр» (м. Київ та Київська, Вінницька, Кіровоградська, Хмельницька, Черкаська, Полтавська, Житомирська області, n=39), «Захід» (Львівська, Волинська, Рівненська, Закарпатська області, n=53), «Південь» (Херсонська та Одеська області, n=62) і «Схід» (Дніпропетровська, Луганська, Харківська та Запорізька області, n=51). У структурі загальної вибірки переважали жінки (86%), що загалом є типовим для більшості сучасних вітчизняних онлайн-опитувань. Вік респондентів – від 16 до 30 років (середній показник – $19,2 \pm 2,2$ років).

Досліджуваним було запропоновано 3 методики: 1) за допомогою 7-бальної шкали (де 7 – максимальний показник) дати суб'єктивну оцінку благополуччю більшості громадян ряду країн (США, Китай, Польща, Білорусь, Росія, Україна) та регіонів (ЄС, Крим, «ДНР/ЛНР», місто власного проживання/навчання); 2) шкала суб'єктивного благополуччя Е. Діннера (*Satisfaction With Life Scale*, SWLS); 3) шкала «патріотизму» з опитувальника «Громадянська ідентичність» І. Петровської (Петровська, 2016). Статистичний аналіз даних було здійснено за допомогою програми SPSS v23. Отримані результати наведено у таблицях 1-2.

Таблиця 1.

Оцінка студентами благополуччя більшості мешканців різних країн / регіонів

Країна / регіон оцінювання	M ± SD	Регіональні відмінності за Н-критерієм
США	5,55 ± 1,15	---
Китай	4,94 ± 1,33	---
Польща	4,89 ± 0,90	---
Білорусь	3,64 ± 1,23	---
Росія	3,23 ± 1,41	при $p \leq 0,05$
Україна	3,84 ± 1,17	---
країни ЄС	5,64 ± 1,02	---
анексований Крим	3,08 ± 1,32	при $p \leq 0,05$
«ДНР/ЛНР»	2,63 ± 1,32	---
місто власного проживання/навчання	4,37 ± 1,22	при $p \leq 0,001$

Як можна помітити, найвищі оцінки благополуччя стосуються країн Євросоюзу та США, що є цілком очікуваним результатом. У масовій свідомості

молоді (і не лише її) поширений геополітичний стереотип «благополучного (розвиненого, цивілізованого) Заходу», який виступає своєрідним позитивним полюсом сучасного світу. Дана тенденція була помічена нами та іншими науковцями ще кілька років тому (Дроздов, 2016; Підгрушний, 2015), і вона досі залишається домінувати у масовій геополітичній свідомості молоді. З одного боку це пояснюється стійкістю стереотипів; з другого – тим, що вони постійно підтримуються вітчизняним офіційним соціально-політичним дискурсом; а з третього – тим, що частина молоді (або її оточення) мали за останні роки можливість відвідати окремі країни Заходу, і, побачивши явний контраст із вітчизняними реаліями, «переконатися» у привабливості «тридев'ятих царств». Відносно благополучними також уявляються Китай і Польща. Цікаво те, що стосовно Китаю мав місце найвищий показник стандартного відхилення результатів (який, мабуть, є наслідком оцінок місцевої комуністичної влади та політики), а ось відносно Польщі розкид даних був мінімальним. Отже, образ західної сусідки України виявився найбільш стереотипізованим у буденній свідомості вітчизняної молоді.

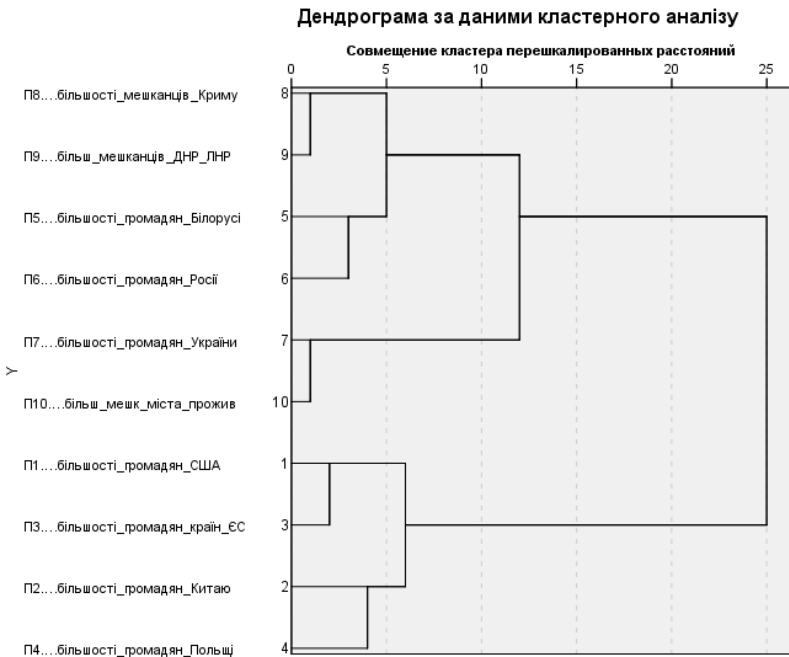
Найнижчий рівень благополуччя приписувався окупованим територіям України, що, з одного боку, можна вважати очікуваним. З іншого боку, привертає увагу той факт, що оцінки цих регіонів мають досить високий рівень стандартного відхилення результатів, що вказує на помітну поляризацію уявлень наших досліджуваних. При цьому, якщо в оцінках благополуччя мешканців окупованих територій Донбасу не помітно статистично вірогідних регіональних відмінностей (там іде війна, отже, яке там може бути благополуччя?), то оцінки анексованого Криму відрізнялися за регіонами. Зокрема, найнижчу середню оцінку (2,85) демонстрували досліджувані з регіону «Центр», а найвищу (3,45) – зі «Сходу». Пояснити це можна політико-ідеологічними орієнтаціями мешканців даних територій, поширенням серед ряду мешканців останнього регіону проросійських настроїв і стереотипів.

Також нами були виявлені ще дві статистично вірогідні регіональні відмінності в оцінках, що стосувалися благополуччя мешканців Росії та міста власного проживання/навчання. Зокрема, найвищі оцінки благополуччя мешканців Росії були у групі «Схід» (середня оцінка – 3,88), а найнижчі – у групі «Центр» (2,78), що знову ж таки є наслідком місцевих політичних субкультур. Різні оцінки благополуччя мешканців власного міста є цілком логічними, адже, на відміну від усіх інших оцінок, вони тією чи іншою мірою базуються на власному досвіді і є найменш стереотипізованими. Найкритичнішими тут були досліджувані з групи «Південь» (3,82), а «найблагополучнішими» – з групи «Захід» (4,81). Відсутність регіональних відмінностей стосовно інших країн та регіонів свідчить про відносно високу стереотипізованість їхніх образів у масовій геополітичній свідомості.

Проведений ієрархічний кластерний аналіз даних дозволив отримати 2 основні кластерні групи, які відображають структуру соціальних уявлень про

благополуччя мешканців різних країн/регіонів у масовій свідомості сучасної молоді (див. рис.1).

Рисунок 1

Перший кластер стосується уявлень про Україну та пострадянські держави і містить три підгрупи: «Україна + власний населений пункт», «Крим + ДНР/ЛНР», «Росія + Білорусь». Другий кластер відображає уявлення про країни «далекого зарубіжжя» і складається з двох підгруп: «США + ЄС» та «Китай + Польща». Як бачимо, усі підгрупи, крім останньої, відповідають відомим геополітичним класифікаціям країн і регіонів.

Тепер звернемося до даних, котрі відображають індивідуально-психологічну зумовленість уявлень про благополуччя. Отримані результати засвідчили, що рівень власного благополуччя (за SWLS) є більш значущим чинником оцінки різних країн/регіонів та їхніх мешканців, ніж рівень патріотизму (табл. 2). Суб'єктивне благополуччя виявилось пов'язаним майже з усіма оцінками (при чому на досить високому рівні статистичної вірогідності), навіть із тими, що стосувалися мешканців Росії та окупованих територій України. Винятком були уявлення про благополуччя мешканців США (цікаво те, що, будучи не пов'язаними з рівнем власного благополуччя, ці уявлення

виявилися пов'язаними з рівнем патріотизму досліджуваних). Взагалі, зв'язок рівня патріотизму досліджуваних з їхніми уявленнями про благополуччя інших виявився доволі цікавим. Крім цілком очікуваного зв'язку з оцінками благополуччя мешканців України та власного населеного пункту (що є логічним), він стосувався США та країн ЄС (мабуть, тому що вони вважаються нашими «стратегічними партнерами»), а також комуністичного Китаю (!?). З іншого боку, цей чинник чомусь не проявився в оцінках благополуччя мешканців окупованих територій України. Можна було б припустити, що причиною цього є приблизно однаковий (у плані змісту та оцінок) дискурс щодо тимчасово окупованих територій України у вітчизняному інформаційному просторі. Поряд із тим стає незрозумілим, чому тоді рівень суб'єктивного благополуччя виявився пов'язаним з оцінками благополуччя мешканців цих регіонів.

Таблиця 2.

**Показники кореляцій (за Спірменом)
оцінок благополуччя мешканців різних країн/регіонів
з показниками власного благополуччя та патріотизму**

Країна / регіон оцінювання	Власне благополуччя	Патріотизм
США	---	$r = 0,336$ при $p \leq 0,05$
Китай	$r = 0,147$ при $p \leq 0,05$	$r = 0,139$ при $p \leq 0,05$
Польща	$r = 0,165$ при $p \leq 0,01$	---
Білорусь	$r = 0,239$ при $p \leq 0,001$	---
Росія	$r = 0,177$ при $p \leq 0,01$	---
Україна	$r = 0,407$ при $p \leq 0,001$	$r = 0,347$ при $p \leq 0,001$
країни ЄС	$r = 0,135$ при $p \leq 0,05$	$r = 0,140$ при $p \leq 0,05$
анексований Крим	$r = 0,230$ при $p \leq 0,001$	---
«ДНР/ЛНР»	$r = 0,225$ при $p \leq 0,001$	---
місто власного проживання/навчання	$r = 0,443$ при $p \leq 0,001$	$r = 0,379$ при $p \leq 0,001$

Загалом отримані нами результати яскраво ілюструють існування у масовій свідомості вітчизняної молоді феноменів, описаних американським географом І-Фу Туаном (Tuann, 1974) – «топофілія» та «топофобія». Перший

термін позначає позитивне емоційне ставлення індивіда до певного географічного об'єкта. Топофілія передбачає широкий спектр позитивних емоцій, своєрідний емоційний зв'язок особистості з певним суб'єктивно значущим місцем (простором). Антиподом топофілії є топофобія – суб'єктивне «відторгнення» певного простору через страх або вороже ставлення до нього. Можливо, конструкт «благополучний – неблагополучний» виступає одним із механізмів сприймання та оцінки особистістю навколишнього світу.

Обмеження дослідження. Отримані нами емпіричні результати мають обмежену зовнішню валідність (передусім через незбалансованість загальної вибірки за статевою ознакою), тому вони відображають швидше загальні тенденції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отримані нами дані дозволяють дійти наступних висновків.

Соціальні уявлення вітчизняної студентської молоді про благополуччя мешканців різних країн і регіонів являють собою ціннісно-когнітивні утворення, зміст яких зумовлений комплексом соціальних і особистісних чинників. До останніх належать: загальнодержавний і регіональний соціально-політичний дискурс, соціокультурні стереотипи, особистий досвід, рівень суб'єктивного благополуччя індивіда, а також рівень патріотизму (при цьому дещо поступається попередньому у плані пов'язаності з уявленнями про благополуччя інших).

У буденній свідомості сучасної молоді має місце ідеалізація країн ЄС і США з одного боку (топофілія) та негативний «ефект ореолу» стосовно тимчасово окупованих територій Донбасу та Криму з іншого (топофобія). Оцінка благополуччя мешканців власного населеного пункту є трохи вищою, ніж співгромадян в Україні в цілому.

Перспективними напрямками подальших розвідок у цьому напрямку можуть бути дослідження соціальних уявлень про благополуччя серед представників інших соціодемографічних груп, а також зв'язок змісту цих уявлень з «політизованими» соціально-політичними характеристиками особистості (колективний нарцизм, орієнтація на соціальне домінування тощо).

Подяка. Автор дослідження висловлює глибоку подяку усім колегам, котрі допомагали у проведенні онлайн-опитування: О. Блинівій (Херсон), О. Іванашко (Луцьк), І. Кононову (Старобільськ), О. Шпортун (Вінниця), З. Бондаренко (Дніпро), І. Галяну (Дрогобич), В. Шмаргуну (Київ), О. Луценку (Харків), Н. Прядко (Чернігів).

Список використаних джерел:

Дроздов, О. Ю. (2016). *Основи психології масової геополітичної свідомості: монографія*. Чернігів: Десна Поліграф.

Петровська, І. Р. (2016). Розробка та психометрична перевірка

опитувальника «Громадянська ідентичність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: психологічні науки*. Вип.1. Т.1, 70-75.

Петренко, В. Ф., Митина, О. В. (2018). *Политическая психология: психосемантический подход*. М: Социум.

Підгрушній, Г. П., Мезенцев К. В. (2015). Привабливість території для проживання людини: методологічні та прикладні аспекти дослідження. *Український географічний журнал*. № 1, 32-41.

Perils of Perception 2016. A 40-country study. URL: <https://www.ipsos.com/sites/default/files/2016-12/Perils-of-perception-2016.pdf> (дата звернення 13.10.2021 р.)

Tuan, Yi-Fu (1974). *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes, and values*. NJ.: Prentice-Hall, Englewood Cliffs.

References:

Drozdov, O. Yu. (2016). *Osnovy psykholohiyi masovoyi heopolitychnoyi svidomosti* [Fundamentals of the Psychology of Mass Geopolitical Consciousness]. Chernihiv: Desna Polygraph (in Ukrainian).

Petrovs'ka, I. R. (2016). Rozrobka ta psykhotrychna perevirka opytuval'nyka «Hromadyans'ka identychnist'» [Development and Psychometric Check of the Questionnaire “Civic Identity”]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: psykholohichni nauky* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: psychological sciences], 1, Vol.1, 70-75 (in Ukrainian).

Petrenko, V. F., Mytyna, O. V. (2018). *Politicheskaya psikhologiya: psikhosemanticheskiy podkhod*. [Political psychology: psychosemantic approach]. Moscow: Sotsium (in Russian).

Pidhrushnyy, H. P., Mezentsev K. V. (2015). Pryvablyvist' terytoriyi dlya prozhyvannya lyudyny: metodolohichni ta prykladni aspekty doslidzhennya [Attractiveness of the Area for Human Habitat: Methodological and Applied Research Aspects]. *Ukrayins'kyi heohrafichnyy zhurnal* [Geographical Ukrainian Journal]. 1, 32-41 (in Ukrainian).

Perils of Perception 2016. A 40-country study. Retrieved from: <https://www.ipsos.com/sites/default/files/2016-12/Perils-of-perception-2016.pdf>

Tuan, Yi-Fu (1974). *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes, and values*. NJ: Prentice-Hall, Englewood Cliffs.